

ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék
Alkotmányjog 3. - Alapjogok

AZ ALAPJOGOK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

2017. szeptember 11. és 18.

1. Az alapjogok fogalmi összetevői

1.1. Jogon túli megalapozás

- az ember legalapvetőbb elidegeníthetetlen, veleszületett jogosultságai (*emberi jogok*)
- megalapozása jogon túli kérdés - különböző filozófiai, erkölcsi, vallási igazolások
- az állam jogilag elismeri --> alkotmányos *alapjogok*
- magyar alkotmányjogi szabályozással összhangban álló alapjog-felfogás, vö. Alaptörvény I. cikk (1)–(2) bekezdése:

AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége. Magyarország elismeri az ember alapvető egyéni és közösségi jogait.
- nem köthetők feltételekhez (pl. kötelezettségek teljesítéséhez, érdemekhez vagy társadalmi hasznossághoz)
- egyes államokkal szemben jogi elvárásként is érvényesülnek
 - Emberi jogok európai egyezménye és Emberi Jogok Európai Bírósága --> alapjogok védelmének egy minimális szintjét a nemzetközi jog eszközeivel garantálja az egyes államokon belül
 - Európai Unió alapértéke, ld. Az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke:

Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közősek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.
- alkotmányossági alapkövetelmény

1.2. Jogi deklaráció: bővülő alapjogi katalógusok

- alkotmányban rögzített az alapjogi katalógus
- nemzetközi emberi jogi egyezmények katalógus-szerű deklarációi
- katalógusokhoz kapcsolódó jogvédelmi, jogérvényesítési mechanizmusokat működtető fórumok (alkotmánybíróságok, nemzetközi emberi jogi bíróságok) esetjoga
- az alapjogok köre folyamatosan, így napjainkban is fejlődik és bővül:
 - XVIII. század vége - XIX. század első fele, első generációs alapjogok, klasszikus alapjogok, szabadságjogok – az önkényes hatalomgyakorlás

kizárása, be nem avatkozás, az egyének szabadságának és autonómiájának tiszteletben tartása

- XX. század eleje, második generációs alapjogok, gazdasági, szociális és kulturális jogok – szociális, egészségügyi, oktatási stb. ellátások, szolgáltatások iránti igények, aktív állami szerepvállalás (szabályozás, finanszírozás, intézményfenntartás)
- XX. század második fele, harmadik generációs jogok – globális problémákra, illetve a technikai fejlődés kihívásaira adott válasz, csoportjogok

1.3. Jogi garanciák

- jogvédő intézmények és jogvédelmi mechanizmusok --> jogi eszközökkel garantálják, hogy a közhatalom gyakorlása az alapjogok által kijelölt határok között maradjon
- mind normák szintjén (alkotmánybírósági normakontroll), mind egyedi ügyekben
- a klasszikus szabadságjogok jogi úton alanyi jogokként kikényszeríthetők
- jogi és jogon túli garanciák komplex rendszere

2. Alapjogi jogforrások, alapjogi norma

2.1. Az alkotmány mint az alapjogok forrása

- nemzeti alapjogvédő szervek előtt elsődleges jogforrás az alkotmány
- egyes alapjogok esetén az alapjogi deklarációt végrehajtó törvény egészíti ki (részletezés, garanciák, korlátok)
- az alkotmány jogi jellegének elismerése: több elméleti aspektusa tisztázatlan, bár normativitása általánosan elfogadott (ld. alkotmánybírósági normakontroll a jogszabályokkal szemben, valódi alkotmányjogi panasz a bírói ítéletekkel szemben)
- az alkotmány közvetlen alkalmazhatóságának elismerése (rendesbíróságok vagy más jogvédő szervek egyedi ügyekben hozott döntéseiket alapíthatják közvetlenül az alkotmány normáira, direkt módon az alkotmányi normára alapozva hozhatnak döntést) <--> az alkotmány rendelkezései a jogalkotót kötelezik
elméleti vitakérdések:
 - felöleli az alkotmánykonform jogértelmezés fogalmát, de nem feleltethető meg annak
 - nem egyenlő az alapjogok horizontális hatályának elismerésével
 - meg kell különböztetnünk az alkotmányellenes jogszabályok félretehetőségének problematikájától

2.2. Nemzetközi alapjogi sztenderdek

- nemzetközi egyezmények
 - univerzális és regionális
 - általános és speciális
- az egyezmények végrehajtását ellenőrző fórumok határozatai (soft law)
- Emberi jogok európai egyezménye --> európai minimumsztenderd, nemzetközi szinten leghatékonyabbnak tekinthető kikényszerítési mechanizmus

- belső jogszabályoknak meg kell felelniük a törvényben kihirdetett nemzetközi emberi jogi egyezmények rendelkezéseinek (AB hatásköre a normák nemzetközi szerződéseknek való megfelelésének felülvizsgálatára)

2.3. Az alapjogvédő szervek esetjoga

- a fórumok gyakorlata nélkül nem állapítható meg az alapjogi joganyag, annak jelentős része csak az esetjogból ismerhető meg (különösen dogmatika, tesztek)
- a jogvédő fórumok differenciálják és specializálják az alapjogokat
- alkotmányos párbeszéd

2.4. Az alapjogi norma sajátosságai

- általános, valamennyi alapjogra vonatkozó / alapjog-specifikus, vagyis egy-egy alapjog tekintetében releváns
- alkotmányban és törvényekben kodifikált / íratlan
- egy részük alkotmányos szintű norma (ezek között íratlan normák, pl. az alkotmánybírósági gyakorlatból kikristályosodó alapjogi tételek) --> mércéül szolgálnak a törvényi előírások érvényességének megítéléséhez
- jelentős részük rendkívül magas absztrakciós szinten megfogalmazott előírás
- funkcionálhatnak szabályokként és elvekként
 - szabály: a jogalkalmazó döntését egyértelműen meghatározzák, azt szükségképpenivé teszik
 - elv: súlyához, jelentőségéhez mérten befolyásolja a döntést, orientálja a jogalkalmazót az egymással konkuráló jogok és értékek mérlegelése, más szabályok értelmezése során
 az elvek alkalmazásával szemben elsőbbséget élveznek a szabályok

2.5. Az alapjogi követelmények

- az alapjogok mibenlétéből fakadó szabályok, amelyek implicit módon részei valamennyi alapjogi rendelkezésnek
- mint általános szabályok áthatják az alapjog-specifikus szabályok értelmezését --> segítenek áthidalni az absztrakt alapjogi szabályok és a konkrét ügy tényei közötti távolságot
- jellemzően íratlan szabályok, amelyek végső soron az általános alapjogi klauzulán (Alaptörvény I. cikk) alapulnak
- szabályokként meg kell előzniük az alapjogok elvekként történő mérlegelését

3. Alapjogi jogviszony: jogosultak és kötelezettek

3.1. Az alapjogi jogalanyiség

- valaki vagy valami alanya, jogosultja az alapjogoknak, az alapjogi jogosulti státuszt alapozza meg

- önálló jogalanyiség-fogalom <--> magánjogi jogképesség fogalma, feltételei, Id. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat:

A magzat a magyar jog szerint nem jogalany. [...] Más kérdés az is, hogy a Polgári Törvénykönyv gondoskodik a megszületendő gyermek érdekeiről, s ezt technikailag a magzat jogképességének az élveszületés feltételéhez kötött elismerésével oldja meg. Ez a módszer alkalmas arra, hogy a gyermek vagyoni érdekeit a megszületéséig fennálló függő jogi helyzettel biztosítsák. A feltételes jogképesség nem alkalmas azonban az abortusz problémájának megoldására. A magzat élethez – gyakorlatilag a megszületéshez – való jogát nem lehet a megszületés feltételétől függővé tenni.
- jogvédő bíróságok gyakorlatában a kérelmek befogadhatóságának feltétele

3.2. Az ember mint az alapjogok alanya

- az alapjogok minden embert feltétel nélkül és egyenlően megilletnek
- alapjogi jogalanyisága kezdete <-- magzat jogalanyisága?
 - nincs univerzális konszenzus
 - Alaptörvény II. cikk: „a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg”
 - hatályos abortusz-szabályozás és annak értelmezése --> élveszületésétől
- jogképesség vége: haláláig tart

3.3. Alapjogi cselekvőképesség

- az alapjog-gyakorlás feltétele az alapjogi cselekvőképesség = kellő belátási képesség, amelynek alapján az érintett felelős döntést tud hozni arról, hogy él-e és milyen módon valamely alapjogával
- életkor függvénye
 - nincs kifejezett írott szabály a cselekvőképességhez szükséges életkorról
 - általános elfogadott, hogy ez a gyermeki életkor felső határához (18. életév) kapcsolódik
 - egyes alapjogi döntések esetében azonban a sajátos körülmények figyelembevételével ennél alacsonyabb vagy akár magasabb életkori határ is meghatározható lehet

3.4. A jogi személyek alapjogi jogalanyisága

- jogi személyek is hivatkozhatnak az alapjogokra, amennyiben az adott alapjog az ő tekintetükben is értelmezhető

Alaptörvény I. cikk (4) A törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak.
- a jogi személy (Alaptörvény: törvény alapján létrehozott jogalany) autonóm alkotmányjogi jelentéssel bír
- igazolás: az *embereket* megillető alapjogok érvényesüléséhez szükséges, hogy ne pusztán a szervezet megalakítását célzó alapjogokat, hanem a szervezetnek mint önálló jogalanynak az alapjogait is elismerje az állam.
- különbség: míg az ember alapjogi jogalanyisága abszolút jellegű, feltétlen és elidegeníthetetlen, addig a jogi személyeket csak egyes alapjogok, és azok is csak az adott szervezet céljához, rendeltetéséhez kötötten illetnek meg

3.5. A közhatalmi szervek mint kötelezettek

- alapjogok rendeltetése a közhatalom korlátok közé szorítása --> a közhatalmi szerveknek nincsenek alapjogaik, így alapjogokra nem hivatkozhatnak, alapjogi igényeket nem érvényesíthetnek:

Az indítványozó – jelen ügyben – a NAV, amely állami szerv (adóhivatal), ezért nincs megsérthető alapjoga. Az állami szerv nem lehet az Abtv. 27. §-ban említett „alaptörvényben biztosított jog” alanya, még akkor sem, ha jogi személy. Az Alaptörvény I. cikk (4) bekezdése alapján „[a] törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok [...] amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak”, ám az Alkotmánybíróság irányadó gyakorlata értelmében „közhatalmi jogosítvánnyal felruházott állami szervnek nincs az államhatalommal szemben garanciákat jelentő olyan alkotmányos joga, amely feljogosítja az alkotmányjogi panasz előterjesztésére” ... [3307/2012. (XI. 12.) AB végzés]
- közfeladatot ellátó, nem közhatalmi szervek csak e tevékenységükkel összefüggésben, e tevékenységükkel kapcsolatos viszonyaikban számítanak alapjogi kötelezettnek, és ennek megfelelően csak e viszonyokban nem lehetnek alapjogok alanyai

3.6. A közhatalomgyakorló természetes személyek alapjogi helyzete

- közhatalmat gyakorló *természetes személyek* (pl. rendőr, köztisztviselő, miniszter, bíró) alapjogi jogképessége szituatív (közhatalomgyakorlóként <--> magánemberként jár el)
- ítélkezési gyakorlat: közhatalom-gyakorlással összefüggő körülményekre figyelemmel, azokkal arányban az általánosnál korlátozhatóbbnak tekinti az érintettek alapjogait (vö. közszereplők)

3.7. Az alapjogok közhatalmon kívüli kötelezettjei

- közvetlen horizontális hatály kivételes álláspont
- egyes alapjogok esetében például az emberek kiszolgáltatott helyzete az érintett magánszervezetekkel szemben vagy az érintett jogviszony nyilvános jellege igazolhatják (információs hatalommal rendelkező magánszervezet adatkezelők, pl. távközlési szolgáltatók a személyes adatok védelméhez való jog, a magánmunkáltatók vagy a vendéglátóhelyek az egyenlő bánásmódhoz való jog tekintetében --> Infotv., Ebktv. elismeri)

4. Alanyi jogok és állami kötelezettségek

4.1. Az alapjogok alanyi jogi jellege

- a klasszikus szabadságjogok alanyi jogi természetűek, az alapjog gyakorlása kizárólag a jogosult elhatározásától függ
- döntési szabadság a jogosultat mind pozitív, mind pedig negatív értelemben megilleti (tartózkodhat valamely alapjoga gyakorlásától)
- kötelezettséget keletkeztet: a kötelezetteknek – egyéb feltételek teljesülésére, körülmények bekövetkeztére való tekintet nélkül – az alapjog gyakorlását tiszteletben kell tartaniuk
- egyoldalú cselekménnyel, nyilatkozattal gyakorolhatók
- ha az állam megsérti ezeket az alapjogokat, akkor rendelkezésre kell állnia jogérvényesítési lehetőségnek
- a szociális jogok érvényesülését az egyének nem tudják kikényszeríteni, az államnak – alapvetően gazdasági teherbíró képességének függvényében – nagy mérlegelési szabadsága van abban a tekintetben, hogy milyen mértékben és módon tesz ezeknek a jogoknak a megvalósulása érdekében

4.2. Normatív korlátok

- az alapjogok a mások jogainak érvényesülését biztosító, általánosan kötelező határok között, vagyis az alapjog gyakorlásához előírt normatív feltételekkel és korlátokkal együtt érvényesítendőek
- az alapjogot korlátozó törvényekkel szemben alkotmánybírósági normakontroll vehető igénybe
- a normatív korlátokon és feltételeken túl bármely egyéb feltétel, mások pozitív (hozzájáruló, jóváhagyó) döntésének megkövetelése kizárt,
- az alapjog gyakorlása nem függhet – akár alkotmányi – kötelezettségek teljesítésétől, mások jogainak tiszteletben tartásától, vagy az alapjogra való egyéb „érdemességtől”

4.3. Az alapjogok rendeltetése

- a jogalanyok szabadságának és méltóságának védelme – elsősorban – a közhatalommal szemben
- ezen túl tételezett rendeltetés az alapjog belső, immanens korlátját jelentené, ilyen nem írható elő

4.4. Az alapjogi igény teljesítésének mérlegelhetősége

- ha egy alapjogi kötelezett alanyi alapjog gyakorlásával kapcsolatos döntési, intézkedési jogkörrel rendelkezik, az nem értelmezhető úgy, hogy alapjogi kötelezettsége teljesítését illetően szabad mérlegelési joga lenne; a jog gyakorlása az alapjogi kötelezett mérlegelésétől nem tehető függővé
- a hatóság az alapjoggyakorlás normatív feltételeinek fennállását vizsgálhatja

4.5. Pozitív kötelezettségek

- az államot minden alapjog tekintetében tevőleges alapjogvédelmi kötelezettség is terheli --> az alapjogok érvényesüléséhez szükséges feltételek

5. Alapjogi tesztek

5.1. Az alapjogi teszt fogalma, funkciója

- az alapjogkorlátozás igazoltsága vizsgálatának módszere
- ha a korlátozás a teszt *bármely* alkérdésén elbukik, akkor az alapjogsérelmet okoz, ezért alkotmányellenesnek minősül
- módszertani szabály --> nyilvánosan ellenőrizhető, igazolható és meggyőző erejű döntés
- alkalmazás a jogalkotás tekintetében (normakontroll) és a jogalkalmazásban (alapjogkonform jogértelmezés)

5.2. Az általános alapjogi teszt

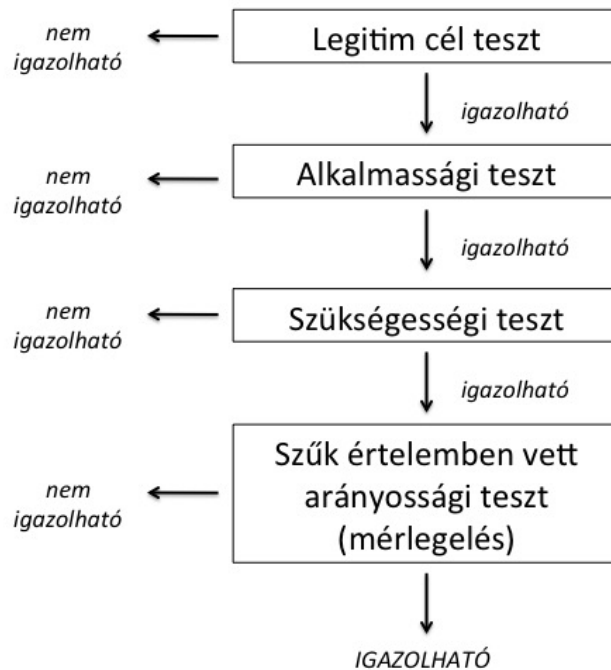
- arányossági teszt: 1. alapjogkorlátozás legitim célja, 2. az alapjogkorlátozás megengedhető, az elérendő céllal arányos mértéke
- magyar alapjogi gyakorlatban szükségességi-arányossági teszt:

Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint az alapjogot korlátozó szabályozás akkor alkotmányos, ha alkalmas valamely legitim jogalkotói cél elérésére, továbbá megfelel a szükségesség és arányosság követelményeinek. Az emberek egyes alapvető jogainak korlátozásához legitim cél lehet mások alapvető jogainak védelme [...], továbbá az állam intézményes (objektív) alapjog-biztosítási kötelezettsége [...], valamint egyes alkotmányos közcélok érvényesítése [...]. Az állam csak abban az esetben korlátozhatja az alapjogokat, ha a legitim célok védelme más módon nem érhető el. „Az alapjog korlátozásának alkotmányosságához tehát szükséges, hogy a korlátozás megfeleljen az arányosság követelményeinek: az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelm súlyja megfelelő arányban legyenek egymással. A törvényhozó a korlátozás során köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt alkalmazni.” [39/2007. (VI. 20.) AB határozat]
- Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés:

Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.
- jogspecifikus tesztek
- abszolút alapjogok

5.3. Az alapjogi teszt lépései

- előkérdés: érintett-e valamely védelmet élvező alapjog, történt-e beavatkozás valamely alapjog gyakorlásába
- formai vizsgálat: jogkorlátozó jogszabállyal szemben támasztott formai-minőségi követelmények (törvényi szintű szabályozás)
- négy alteszt: (1) a legitim cél teszt, (2) az alkalmassági teszt, (3) a szükségességi teszt, (4) a szűk értelemben vett arányossági teszt
- a lépések sorrendje kötött

- legitim cél teszt:
 - az alapvető emberi jogok védelme és bizonyos mértékben a közérdek szolgálata, annak különböző aspektusai (köznyugalom, közbiztonság stb.)
 - magyar alapjogi gyakorlat: mások alapvető jogainak védelme, az állam objektív alapjogvédelmi kötelezettsége, valamint egyéb alkotmányos célok érvényesítése, alkotmányos értékek védelme (erőssorrend)
- alkalmassági alteszt:
 - az elérendő cél és a jogkorlátozás közötti ténybeli, logikai összefüggést vizsgálja
 - a jogkorlátozás megfelelő eszköz-e a kitűzött cél elérésére, van-e ésszerű kapcsolat a korlátozás legitim célja és a korlátozás eszköze között
- szükségességi alteszt:
 - szintén ténybeli, logikai kapcsolat
 - a lehető legkevésbé korlátozó eszközt alkalmazzák-e a cél elérésére
- szűk értelemben vett arányossági teszt:
 - két érték, egyrészt a korlátozás céljában kifejeződő érték, másrészt pedig a korlátozott alapvető jog közötti mérlegelés
 - érvek kimerítő számbavétele és részletes ismertetése

5.4. Alapjogi mérlegelés nehéz alapjogi ügyekben

- alapjogi ügyek kisebb hányadában nincsenek szabályok, amelyek *egyértelműen* eldöntenék az ügyet --> konkuráló jogok, kivételesen alkotmányos értékek összemérését teszik szükségessé (arányossági mérlegelés az alapjogi teszt utolsó fázisában)
- trade-off modell és kritikája